

УДК 347.952

Кривцова В.М.

канд. юрид. наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін

Чернівецького юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ В ФОРМУВАННІ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті досліджуються особливі проблеми діяльності суду в формуванні предмету доказування при розгляді та вирішенні цивільних справ. Проаналізовано думки вчених-процесуалістів з приводу поняття та значення дослідження та оцінки доказів цивільному процесі. На підставі проведеного дослідження зроблено висновки, що межі повноважень судді в сучасному цивільному процесі мають бути окреслені загальним принципом не втручання суду в процес доказування, за виключенням випадків подання клопотання сторонами чи прямої вказівки закону.

Ключові слова: доказування, предмет доказування, оцінка доказів, належність доказів, допустимість засобів доказування.

В статье исследуются особенности проблем деятельности суда в формировании предмета доказывания при рассмотрении и разрешении гражданских дел. Проанализированы мнения ученых-процессуалистов о понятии и значении исследования и оценке доказательств в гражданском процессе. На основании проведенного исследования сделаны выводы, что границы полномочий судьи в современном гражданском процессе должны быть очерчены общим принципом не вмешательства суда в процесс доказывания, кроме случаев подачи ходатайства сторонами или прямого указания закона.

Ключевые слова: доказывание, предмет доказывания, оценка доказательств, относимость доказательств, допустимость средств доказывания.

The article deals with the special problems of the court in forming the subject of proof when considering and resolving civil cases. Scientists analyzed protsesualistiv thought about the concept and importance of the study and evaluation of evidence civil proceedings. Based on the research conclusions, which limits the powers of a judge in the modern civil procedure should be defined general principle of non-interference in the court process evidence, unless an application by the parties or direct instructions of the law.

Keywords: proof, the subject of evidence, assessment of evidence, the relevance of evidence, admissibility of evidence.

Актуальність теми обумовлюється тим, що інститут судових доказів відноситься до числа найважливіших у галузі цивільного процесуального права, яка регламентує порядок здійснення правосуддя у цивільних справах. Даному інституту в цілому і його окремим аспектам присвячено велику кількість монографій, статей, коментарів, дисертацій. Це цілком зрозуміло, оскільки правильне використання доказів у судовій практиці гарантує встановлення об'єктивної істини: забезпечує виявлення і фіксування в заключних судових актах дій і подій, що мали місце до або поза конкретних процесів. За останній час українська правова система істотно оновила і змінила свій вигляд. Перехід і перебудова на абсолютно інший лад життя держави змусив законодавця внести суттєві зміни в законодавство. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина - обов'язок держави. Завданням ЦПК України є правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних прав. Проблема предмету доказування в цивільному процесі має в Україні особливе значення. Цивільне судочинство повинно спиратися на такі докази, які спрямовані на захист істини і її неупереджене встановлення.

Постановка проблеми. Дослідження проблематики предмету доказування при розгляді та вирішенні цивільних справ було і залишається актуальним напрямом наукового пошуку вчених-юристів. Предмет доказування - одна з найбільш складних і важливих проблем не тільки в теорії процесуального доказування, а й у правозастосовчій діяльності. Оскільки суд не

ставити перед собою загальнопізнавальних завдань, то йому необхідно визначити коло таких обставин реальної дійсності, встановлення яких забезпечило б швидкий та правильний розгляд і вирішення цивільної справи, тобто виконання основного завдання судочинства. Значення предмета доказування полягає ще й у тому, що правильне його визначення оптимізує весь процес здійснення правосуддя, роблячи його організованим і плідним. Вивчення судової практики показує, що окремі судові рішення скасовуються в апеляційному та касаційному порядку тільки тому, що при розгляді справ у нижчестоящих судових органах не був точно визначений предмет доказування. Не поодинокі випадки, коли суди з тієї ж причини досліджують факти, що не мають значення для справи, завдяки чому процес ускладнюється і захарається непотрібними судовими доказами.

Аналіз дослідження даної проблеми. Віддаючи належне роботам М. А. Гурвіча, О. С. Козлова, М. К. Треушнікова, М. Й. Штефана, В. В. Комарова, Т. В. Цюри, С. Я. Фурси вважати цю тему повністю дослідженою неможливо, що зумовлено внесенням істотних змін в Цивільний процесуальний кодекс України. В теорії цивільного процесуального права залишаються мало дослідженими предмет доказування, стадії доказового процесу, особливості процесу дослідження та оцінки доказів судом.

Метою даної статті є аналіз наявних сучасних теорій та концептуальних підходів до тлумачення предмету та процесу доказування, розглянути межі доказування, джерела формування предмету доказування, розкрити роль діяльності суду у формуванні предмету доказування та дослідити проблеми судової практики застосування норм про судові докази та доказування.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі незначну увагу приділено діяльності суду по дослідженню і оцінці доказів, що з одного боку зумовлюється вимогами чинного законодавства, які передбачають певну процедуру дослідження доказів, а з іншого суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням. Аналогічне положення цивільного процесу Німеччини сформульовано навіть в принцип вільної

оцінки доказів судом [10, с. 339-340], існування якого розкривається і підтверджується й іншими вченими [7, с. 76], але це питання доволі складне і потребує глибокого і різнобічного аналізу з урахуванням особливостей дослідження доказів.

Необхідно зауважити, що процес дослідження доказів в цивільному судочинстві відбувається доволі хаотично, що призводить до розмитості інформаційних потоків, які спрямовуються для дослідження суду. Так, в теорії цивільного процесу виділяють підготовчу частину судового засідання, яка регламентована для встановлення можливості розгляду справи по суті, сам розгляд справи по суті, яку інакше називають стадією судового слідства, що закінчується ухваленням і проголошенням судового рішення [11, с. 123]. Але ця концепція не відтворена в ЦПК, оскільки ці стадії не виділені у окремі відповідні підрозділи. Це положення зумовлене тим, що певні обов'язки по забезпеченню доказів суд має в силу прямих вказівок в законі, а тому відкладення судового засідання може зумовлюватись необхідністю виконання певних дій.

Так, Власов А.А. вважає, що інформацію сторони та заявники мають надавати в певній послідовності, яка має відповідати таким стадіям:

1. В першу чергу має надаватись виклад обставин, що характеризують порушення або оспорювання прав чи охоронюваних законом інтересів, і твердження про певні юридичні обставини, які кожна сторона та заявники зобов'язані довести. При цьому, твердження про існування певних юридичних обставин: дій, подій або стану можуть робити в своїх поясненнях лише ті суб'єкти, які брали участь у спірних правовідносинах, а їх представникам необхідно надавати лише правову оцінку відповідним обставинам, висловлювати доводи та міркування. Але перша стадія надання пояснень має відповідати предмету доказування, який формується кожною стороною і на підставі цього повинен складатись в уяві судді, якому, на відміну від суб'єктивної позиції кожною стороною, необхідно сприйняти об'єктивні межі дослідження. Звідси випливає, що у судді має формуватись уява про предмет

доказування, який буде враховувати не тільки позицію однієї сторони, а й інших осіб, що беруть участь в справі.

2. Пояснення відповідача здійснюється в межах заявлених позивачем тверджень, доводів та міркувань, які має заперечити відповідач [1, с. 79].

Таким чином, будь-яким юридичним обставинам аналіз має надаватись відповідачем, в іншому випадку ці юридичні обставини мають вважатись встановленими. При цьому, виходячи з процесуального статусу відповідача, він може лише захищатись від заявлених позовних вимог.

Заявники ж висловлюють лише твердження, а заінтересовані особи можуть й не спростовувати твердження заявника. Зміст їх висловлювань на стадії пояснень може зводитись до вимоги довести певні юридичні факти на підставі належних доказів і допустимих засобів доказування.

Так, деякі автори пропонують приділяти головну увагу при дослідженні пояснень сторін і третіх осіб в судовому засіданні встановленню того, як сформувалось знання про факти, чи були фактори, які вплинули на якість збереження в пам'яті сторін отриманих відомостей, на з'ясування і ліквідацію суперечностей в поясненнях сторін і третіх осіб [6, с. 192]. Але пояснення сторін і третіх осіб, які стосуються твердження про існування певних обставин, слід аналізувати і враховувати наступні положення:

- в першу чергу, предмет логічного зв'язку порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу з вимогами позивача або заявника, тобто як сформований предмет доказування;

- в другу чергу, правовий зміст вимоги, яка має ґрунтуватись і доводитись нормами чинного законодавства або аналогії закону чи права;

- в третю чергу, встановлювати докази, на підставі яких позивач доводить певні юридичні факти, з якими законом пов'язуються права та відповідні обов'язки іншої сторони;

- в останню чергу пояснення сторони, третьої особи, заявника мають розглядатись в якості певного, передбаченого законом засобу доказування. Це положення зумовлюється тим аспектом, що, за загальним правилом, для порушення

провадження по справі недостатньо лише позовної заяви, в якій висловлюються твердження позивача про існування певних юридичних обставин, необхідно також надавати суду й інші докази. Тобто в цій ситуації будуть досліджуватись лише два докази – пояснення позивача та відповідача, а дослідження доказів має здійснюватись в їх сукупності.

На підставі наведеного, можна зробити висновок про необхідність конкретизації процедури розгляду справи по суті.

Стосовно процедури розгляду справи по суті, яка встановлюється в ЦПК України, то викликає зауваження ч. 3 ст. 176, за якою суд може зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати окремо пояснення по кожній із заявлених ними вимог [9]. Тобто в цій ситуації кожна заявлена вимога повинна бути належним чином доказана і обґрунтована посиланням на закон, тому така ініціатива суду викликає зауваження в контексті інших норм ЦПК.

Таким чином, з аналізу норм процесуального законодавства можна вважати правильною концепцію конкретизації доказового матеріалу та уточнення змісту наступного судового розгляду справи по суті шляхом встановлення предмету доказування. Але ця концепція не знайшла свого логічного завершення в чинному законодавстві, оскільки порядок дослідження доказів – це таке ж спірне питання і може займати тривалий час, а тому це питання доцільно відносити на стадію підготовки справи до розгляду або попереднього судового засідання. В сучасній юридичній практиці, це питання взагалі вирішується суддею одноособово і без обговорення із сторонами. Якщо спробувати встановлювати лише певні обставини справи і розкласти розгляд справи по суті на певні етапи встановлення однієї і лише потім наступної обставини, то буде необхідно одних і тих самих свідків допитувати двічі або навіть тричі. Саме тому, на погляд Решетнікової І.В., це положення має лише декларативний характер, оскільки це передбачається здійснювати шляхом дослідження наданих сторонами доказів і відмежовувати стадії судового слідства за характером засобів доказування, а не за іншими принципами[4, с. 64].

Таким чином, послідовне викладення норм, що присвячені дослідженню певних засобів доказування, визначає й порядок їх дослідження. В той же час пропонується розглянути можливість змінити такий порядок і досліджувати докази та обставини справи й в іншій послідовності, а саме:

Перший варіант пов'язується з тими випадками, коли є процесуальна можливість розкласти судовий розгляд на встановлення спочатку прав певних осіб – позивачів, відповідачів, коли заявлено зустрічний позов, або позов третіх осіб з самостійними вимогами на предмет спору. В цій ситуації пропонується на першій стадії сконцентрувати дослідження доказів на доказуванні відповідними особами тих обставин, з якими вони пов'язують випадки порушення або оспорювання прав. Можливість переходу до другої стадії буде пов'язана лише з випадками:

встановлення відповідних прав позивача або інших осіб, що заявили відповідні позовні вимоги; визнанням цих прав відповідачами по заявленим вимогам; вичерпним аналізом всіх пред'явлених доказів [8, с. 156].

Друга ж стадія складається з аналізу доказів, що пред'являються на обґрунтування неправомірної поведінки відповідача або стосовно виникнення обов'язків відповідача з деліктів.

Сучасна модель розгляду справи по суті передбачає “закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами” після додаткових пояснень сторін і третіх осіб, що має здійснюватись шляхом постановлення ухвали. Після цього суд переходить до судових дебатів. Це положення зумовлює необхідність тлумачення правового і процесуального змісту ухвали суду на предмет можливості самим судом її скасовувати або навіть “не помічати” її винесення. Загальна концепція теоретиків цивільного процесу зводиться до принципу незмінності судового рішення [8, с. 203], яким фактично й є ухвала суду, але стосовно окремого питання.

В цивільному процесі під оцінкою доказів науковці розуміють визначення належності і допустимості доказів, їх достовірності, достатності і наявності взаємного зв'язку, називаючи ці складові частини її змістом [3, с. 172].

Характеризуючи оцінку доказів деякі теоретики вважають, що оцінка доказів – це остаточне судження суду про достовірність, силу і значення доказу, який має правові наслідки, та зафіксоване у відповідній судовій постанові.

В літературі виділяють критерії для класифікації оцінки доказів: залежно від суб'єктів, тобто того, хто оцінює докази, виділяють:

- рекомендаційну;
 - владну (завершальну);
- залежно від рівня пізнання оцінку поділяють на:
- попередню;
 - остаточну;
 - контрольну [5, с. 18].

Ці ж провідні вчені виділяють процесуально-правові гарантії правильної оцінки доказів, які називають правилами чи принципами, серед яких виділяють наступні принципи: суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням; докази оцінюються всебічно, у повному обсязі і неупереджено; ніякі докази не мають для суду наперед встановленої сили. На нашу думку, доцільно дотримуватися позиції М.Й. Штефана, який виділяє ще одне правило про керування судом законом при оцінці доказів, через те, що діяльність суду має підпорядковуватись закону і по можливості конкретно регламентуватись, а тому принципи можуть застосовуватись лише при відсутності чітких норм, які б регулювали його діяльність [11, с. 182].

Дійсно, законодавством не сформульовані чіткі норми, якими має керуватись суд при оцінці доказів, оскільки така діяльність підпорядкована розумовій діяльності.

Доцільно проаналізувати й інші норми закону, які мають безпосередній вплив на оцінку доказів: суд має усувати все, що не має істотного значення для справи; суд може усувати протиріччя в доказах. Отже, судова оцінка доказів відповідним чином має залежати також від запропонованого сторонами аналізу доказового матеріалу, оскільки це впливає із принципу змагальності сторін. Якщо цього аспекту не враховувати, то судові дебати – абсолютно зайва стадія розгляду справи по суті. Так, в стадії судових дебатів сторони будуть критично

аналізувати надані іншою стороною докази, а тому результати такого аналізу повинні враховуватись судом при власній остаточній оцінці доказів.

Таким чином, суд має оцінювати докази з моменту подання заяви за правилами їх належності і допустимості засобів доказування, а також під час їх подання на підготовчій стадії. Тобто підготовчу стадію за принципом змагальності переорієнтовано з дій судді, який не повинен дбати про збирання доказів в справі, на активність в цьому процесі сторін. Отже право на надання суду доказів сторонами є регламентованим на кожній стадії цивільного процесу. Інакше виходить, що сторона може надавати докази на стадії підготовки, а суд застосовуючи правила належності доказів та допустимості засобів доказування може відмовити в їх залученні до справи, зокрема, відмовити у клопотанні про виклик свідків, приєднанні до матеріалів справи письмових і речових доказів тощо. Тоді сторона не буде мати можливості оскаржити дії судді, якщо не буде постановлена така ухвала.

Так, деякі автори вважають, суд "...не може знати задалегідь, яким буде зміст пояснень сторін, висновку експерта тощо. Тому суд не може відхилити клопотання на підставі того, що доказ, про збирання якого порушує клопотання учасник процесу, можливо, не міститиме потрібних відомостей. Остаточно належність доказів суд першої інстанції має оцінювати під час винесення рішення" [5, с. 19]. Звідси мав би впливати висновок про обов'язок суду лише задовольняти клопотання про забезпечення доказів. Цей висновок є логічним і більш демократичним, ніж відмова у задоволенні клопотання, але ж, як відомо, не всі позивачі належним чином користуються процесуальними правами. Якщо йти далі за цією гіпотезою, то навіть відповідачі та треті особи можуть забезпечувати докази.

Сучасна ж юридична практика допускає звернення до суду із самостійними заявами про забезпечення доказів, які складаються у відповідності до ЦПК і без будь-якого обґрунтування випадків порушення права. Загальна ж концепція базується на правилі, що докази мають аналізуватись в їх сукупності і кожний доказ має бути прийнятим судом, якщо не будуть порушені правила належності та допустимості засобів

доказування, а також розумні межі доказів по конкретній обставині. Наприклад, кількість свідків, які можуть підтвердити одну й ту ж саму обставину.

Тому важко погодитися з позицією тих авторів, які визначають контрольну оцінку доказів властивою лише мотивувальній частині судового рішення [2, с. 196], оскільки остаточна оцінка (контрольна) може мати місце не тільки в рішенні, а й в ухвалах суду. Наприклад, коли суддя повертає позовну заяву на підставі ст. 121 ЦПК, він оцінює не тільки достатність доказів, а й належність їх та допустимість в якості засобів доказування. В цій ситуації здійснюється також оцінка наданих доказів на предмет хоча б мінімального обґрунтування заявлених вимог. Так, бувають випадки, коли сторона не зазначає розміру позовних вимог, який неможливо встановити без проведення експертизи розміру завданої шкоди, тому судді доволі часто відмовляють в прийнятті такої заяви до провадження суду до усунення недоліків заяви. Дійсно, в цій ситуації позивач має просити суд про проведення судової експертизи в порядку забезпечення доказів по справі і лише потім має звертатися з позовом. Отже, з відсутністю навіть одного доказу, може пов'язуватись неможливість звернення до суду, оскільки з норм ЦПК впливає обов'язок підтвердження позову доказами, але заява про забезпечення доказів може міститися й в позовній заяві.

Таким чином, необхідно виділяти оцінку доказів на різних стадіях цивільного процесу з врахуванням ще й часу надання доказів, оскільки при простроченні терміну надання доказів, буде оцінюватись додатково можливість вчасного подання доказу.

Звідси випливає, що оцінка доказів може здійснюватись не тільки за достатністю доказів для підтвердження конкретних обставин справи, а також може провадитись стосовно мінімальної обґрунтованості заявлених вимог ще на стадії подання заяви. Оцінка доказів може здійснюватись й на стадії підготовки справи до розгляду та в порядку забезпечення доказів на предмет їх належності до справи та допустимості в якості засобів доказування. При цьому, в разі неприйняття доказу, що пропонується стороною, можна однозначно говорити

про остаточну оцінку його судом, оскільки в разі відмови суду, наприклад, у виклику конкретного свідка, суд не може змінювати своєї позиції, якщо не зміняться причини, за яких настала відмова.

В юридичній літературі іноді виділяють одночасно декілька взаємопов'язаних критеріїв для оцінки доказів судом, що ускладнюють їх сприйняття. Наприклад, “Отже, належність доказів — це міра, що визначає залучення до процесу по конкретній справі тільки потрібних і достатніх доказів” [5, с. 17]. Таким чином, робиться спроба налагодити взаємозв'язок між належним доказом і потрібним, належним і достатнім. Але, на наш погляд, це різні критерії, які мають характеризувати скоріше процес доказування, ніж окремий доказ, якісною оцінкою якого є його належність до справи, а точніше до певних юридичних обставин. В той же час, в процесі доказування у його суб'єктів, безумовно, виникає питання стосовно потреби в доказах і в забезпеченні їх достатності для підтвердження юридичних фактів. При цьому не завжди особи можуть знайти саме той доказ, який є “потрібним” за умовою його належності.

Отже, виникає питання про те, чи з'ясовує суд обставини, що мають значення для справи, чи сторони мають їх встановлювати, а також де проходить межа між повним і неповним з'ясуванням обставин справи. Так, залишається лише конкретизувати, що перш ніж виносити судові рішення, суд має переконатись і встановити всі обставини справи, що мають значення при її вирішенні. Тут необхідно проаналізувати весь спектр юридичних фактів, починаючи від правильної сплати судового збору і належного оформлення позовної заяви та закінчуючи наданням пояснень по справі та інших доказів. Таким чином, не зважаючи на обов'язок сторін довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, у суду повинен встановити предмет доказування по конкретній справі з урахуванням не тільки її матеріальних, а й процесуальних аспектів.

Висновки. Межі повноважень судді в сучасному цивільному процесі, на нашу думку, мають бути окреслені загальним принципом не втручання суду в процес доказування до тих пір, доки сторони, треті особи або заявники не

клопотатимуть про це або законом не буде встановлена однозначна вимога щодо необхідності проведення певних дій судом для з'ясування юридичних обставин.

Судова оцінка доказів відповідним чином має залежати також від аналізу запропонованого сторонами доказового матеріалу, оскільки це впливає із принципу змагальності сторін. Якщо цього аспекту не враховувати, то судові дебати - абсолютно зайва стадія розгляду справи по суті.

Література:

1. Власов А. А. Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе / А. А. Власов. – М. : Юрлитинформ, 2000. – 238 с.
2. Гражданский процесс / Под ред. В. А. Мусина, М. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М. : Проспект, 1998. – 437 с.
3. Гражданский процесс / Под ред. М. К. Треушникова. – М. : Новый юрист, 1998. – 508 с.
4. Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве / И. В. Решетникова. – М. : Норма, 2000. – 279 с.
5. Степанова Т. Поняття і значення належності судових доказів у господарському процесі / Т. Степанова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 17-19.
6. Треушников М. К. Судебные доказательства / М. К. Треушников. – М. : Городец, 1997. – 197 с.
7. Филимонов Б. А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе / Б. А. Филимонов. – М., 1994. – 214 с.
8. Цивільне процесуальне право України / Під ред. В. В. Комарова. – Харків: Право, 2010. – 590 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
10. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право / Х. Шак. – М. : БЕК, 2001. 476 с.
11. Штефан М. Й. Цивільний процес / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2001. – 671 с.